

ДО ПРОБЛЕМИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ СЛОБОЖАНЩИНИ (за результатами соціологічного дослідження)

Олена Піскун

УДК [39:316.374-057.87](477.52/.62)

У статті проаналізовано результати експедиційного дослідження; розкрито поняття «національної» та «етнічної» ідентифікації, «ідентичності»; увагу зосереджено на питаннях мовної, релігійної, крайової, регіональної та національної ідентифікації; розглянуто ідентитети, які впливають на процес формування етнонаціональної ідентифікації особистості; простежено тісний зв'язок родинних традицій з українським корінням.

Ключові слова: Слобожанщина, ідентифікація, ідентичність, мова, релігія, взаємодія, культура.

The results of the expeditionary investigation are analyzed in the article. The terms «national» and «ethnic» identification, «identity» are outlined. The attention is paid to the questions of linguistic, religious, land, regional and national identification. The main traits which influence upon the process of formation of ethnic and national identification of an individual are described. Also there is a demonstration of a close connection of the family traditions with Ukrainian provenance.

Keywords: Slobozhanshchyna, identification, identity, language, religion, cooperation, culture.

На двадцятomu році незалежності України особливої гостроти набувають питання національної та етнічної ідентифікації. Нагальною ця проблема є для території Слобожанщини через специфіку її розташування: кордон України та Російської Федерації. Саме тому мешканцям складно схилитися до пріоритетів тієї чи іншої країни. Вони звикли жити в полі двокультурності. До цього часу для більшості з них провідною є російська культура.

Водночас основною проблемою розвитку українського суспільства і держави є нівеляція українськості, повільне формування громадянського суспільства, української політичної нації та української ідентичності. Головними причинами цієї проблеми є незавершеність українського державо- та націєтворення, а також процесів самовизначення окремого громадянина й українського народу загалом. Тому, на нашу думку, завдання науковців полягає в пошукові найоптимальнішого шляху об'єднання суспільства, розвитку національних традицій та їх запровадженні в систему культурно-освітньої політики.

Перераховані аспекти є ключовими для розуміння понять «етнонаціональна ідентифікація» та «національна ідентичність». Перед тим, як перейти до аналізу результатів дослідження, вважаємо за доцільне розтлумачити значення цих понять.

Ідентичність — це усвідомлене самовизначення соціального суб'єкта, значимість якого детермінується трьома складовими: потребою в належності, потребою в позитивній самооцінці та потребою в безпеці. **Ідентифікація**, таким чином, — це «процес емоційного і когнітивного самоототожнення індивіда, соціальної групи з іншою людиною чи групою», інтеріоризація визнаних соціальних статусів і засвоєння значимих соціальних ролей, традицій, звичаїв, норм і цінностей, які детермінують поведінку індивіда [6, с. 80].

В «Етнічному довіднику» Центру етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України зазначені терміни висвітлено в ширшому аспекті. Так, **етнічна ідентифікація** (від латин. *identificare* — ототожнення), — це психологічний процес ототожнення індивідом себе з іншою особою, групою. Цей процес допомагає індивіду оволодівати різними видами соціальної діяльності, засвоювати і втілювати соціальні норми й моральні цінності. Етнічна ідентифікація може виявлятися в будь-яких формах, що охоплюють різні психологічні механізми та види діяльності, відмінні ступені засвоєння індивідом будь-яких ролей, норм та цінностей.

Виокремлюють три форми ідентифікації: звичайне емоційне ототожнення себе з реальною чи вигаданою особою; віднесення себе до окремої

номінальної соціальної групи (вікової, національної та ін.); зарахування себе до реальної соціальної групи чи колективу з відчуттям належності до них. Провідним чинником ототожнення себе з членами тієї чи іншої групи для індивіда є емоційність, яка сприяє активному засвоєнню соціальної поведінки, прийняттю групових норм та моральних цінностей, вироблених у цій групі або колективі. Але таке засвоєння чи копіювання психологічних процесів не завжди буває загальноприйнятим і раціональним. Тому найбільш ефективною і корисною формою ідентифікації є така, що містить у собі колективістські маргінальні принципи та цінності, вироблені в колективах і засновані на спільній реальній діяльності.

Водночас **національна ідентифікація** для особистості — це процес ототожнення, уподібнення себе з певною нацією, змістом цього процесу є суб'єктивне відчуття належності до національної спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає в особистості як наслідок формування відносно стійкої системи усвідомлених уявлень і оцінок реальних диференціальних та інтегровальних ознак життєдіяльності нації, а також прийняття групових норм та цінностей. Результатом цього тривалого та складного процесу національного самовизначення людини, становлення її національної ідентичності є формування Я-образу особистості як суб'єкта певної національної спільноти.

Поняття ідентифікації вперше ввів до наукового обігу З. Фрейд 1921 року. У нього термін «ідентичність» означає «той самий; тотожність, однаковість; збіг чогось із чимось» [див.: 6, с. 80].

Ідентифікацію сучасні науковці досліджують як найважливіший механізм соціалізації, етнізації та виховання особистості, що виявляється в прийнятті індивідом конкретної соціальної ролі, в усвідомленні ним власної належності.

Ми розуміємо ідентифікацію як процес, пов'язаний з когнітивною, емоційною та поведінковою сферами життєдіяльності особистості, зумовлений її потребами, цілями, опосередкований мовою та ціннісно-смысловими системами культури.

Також варто розрізняти поняття «етнічна» та «національна» ідентичність. У науковій і суспільно-політичній літературі часто ці поняття вживаються як синоніми. До того ж етнічність (етнос) постає базовою категорією етнічної класифікації, пов'язаної з мовно-культурними груповими ідентичностями, а «нація» визначається найчастіше як «одержавлений етнос», як політично зорганізована етнічна спільнота, узасаднена на принципах рівності громадянських прав і свобод [6, с. 81].

З'ясовано, що чинники, які впливають на становлення нації як державотворчої цілісної спільноти, становлять три великі блоки: матеріальний (територія, національна економіка, соціальна інфраструктура, об'єкти матеріальної культури та ін.), духовно-культурний (освіта, наука, культура, релігія, суспільна пам'ять, традиції, національна свідомість, ментальність тощо) та інформаційно-комунікативний (мова, засоби масової інформації та комунікації, видавничі справи і т. д.) [1, с. 274].

Саме з'ясування особливостей розвитку суспільства, системи культурних цінностей лягло в основу нашого експедиційного дослідження. Анкетування проводилося за допомогою питальника «Проблеми ідентифікації українського та російського населення порубіжжя», що складається з 74-х запитань, які можна згрупувати в дев'ять тематичних блоків [локалізація (міграційні процеси в межах регіону й території України), процеси становлення та розвитку самосвідомості, самоідентифікації, національні традиції, міжнаціональна (міжкультурна) та міжетнічна взаємодія, релігійний та мовний аспекти, міжнародні відносини України].

Опитано було 690 респондентів: 290 студентів Слов'янського державного педагогічного університету та 400 студентів ВНЗ м. Харкова (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, ХПІ, Харківська обласна станція юних туристів). Отримані відповіді узагальнено за кількісним показником. Підраховано загальну кількість обраних варіантів, подано пункти, що отримали найвищий та найнижчий рівні підтримки.

У подальших аналізах ідентифікаційних процесів населення Слобожанщини зосередимо увагу на гендерних ознаках, вікові, освіті та місці проживання респондентів.

Насамперед нас цікавив склад населення: чи все життя респондент проживає в Україні, у цьому місті або селі. Відповіді показали, що наявні міграційні процеси в межах як Донецької та Харківської областей, так і переміщення до них з Луганської, Полтавської, Дніпропетровської областей та Російської Федерації (м. Ростов-на-Дону, Геленджик), Узбекистану.

Незважаючи на те що опитані відчують себе українцями і позитивно оцінюють той факт, що є громадянами України, вони підтримують ідею подвійного громадянства в Україні. Опитані хотіли б прийняти друге громадянство — Російської Федерації або країн Європейського союзу (Великобританія, Греція, Італія, Німеччина, Польща, Франція, Швеція) та переїхати до зазначених вище країн на постійне проживання. Відповідно, на їхню думку, кордон між Україною та Росією не потрібен.

Найбільшу цінність для представників студентської молоді становлять любов близьких, родина, здоров'я, освіта, друзі, належність до українського народу, мир та змога творчої самореалізації.

Студентство ідентифікує себе з Україною, а ідеальним українцем у їхньому розумінні є той, хто любить народ і Вітчизну та поважає українську культуру.

Нам удалося простежити тісний зв'язок родинних традицій з українським корінням [наявність в інтер'єрі житла предметів народного декоративно-вжиткового мистецтва (здебільшого це кераміка, вишивка, вироби з лози, різьба по дереву), традиційних українських страв (борщ, пиріжки, вареники та ін.)]. Мешканці Слобожанщини в родинному колі святкують Різдво, Водохреща, Великдень, Трійцю, День матері, день народження, Новий рік. Проте результати анкетування засвідчили, що жителі краю вже не співають на свята українських народних пісень. У багатьох сім'ях досі вшановують 8 Березня, 23 Лютого та долучають молодь до свят-

кування 9 Травня, Дня Незалежності України. Серед професійних свят переважають День шахтаря, учителя, міліції, медичного працівника, металурга, адже саме ці галузі є провідними в інфраструктурі дослідженого регіону.

Крім державного та національного аспектів ідентифікації, не менш важливим є і релігійний ідентитет. Опитані переважно однозначно відповіли, що вірять у Бога, адже саме релігія справляє істотний вплив на формування національної свідомості українського народу. Релігія відтворює в собі певні риси побуту, моралі, культури, традицій народу, тобто основи його національної самобутності. Тому вона є специфічною формою і згуртування, і відчуження людей однієї етнонаціональної належності, але різного віросповідання. Отже, релігія як соціальне явище здатна виконувати роль не лише додаткового чинника етнічної консолідації, але й генератора відцентрових тенденцій у масштабах кожного етносу [9, с. 16].

У Донецькій та Харківській областях респонденти зараховують себе до Української православної церкви Київського та Московського патріархатів. Так, мешканці регіону відвідують богослужіння, беруть участь в обрядах хрещення дітей і дорослих, освячування предметів (ікон, хрестиків, паски, верби, свічок, маковійської квітки, фруктів, води і т. п.). Кілька опитаних дотримуються посту, долучаються до таких церковних обрядів і таїнств, як сповідь, причастя та вінчання.

Як зазначила І. Щербак, «процес ідентифікації в православ'ї відбувається переважно на засадах колективної ідентифікації. Православ'я — це схильність до традиційного догматичного базису і культу, суворе дотримання соціальної ієрархії (патріарх, священник, вірянин). Ідентифікація людей до традиційного типу релігійної ідентичності відбувається завдяки символам належності, а саме: Біблія, Священне Писання, ікони, графічне зображення Ісуса Христа тощо» [11, с. 178]. Процес ідентифікації завдяки вірі проходить лише в родинному колі та є первинною ідентичністю індивіда, здобутою ним у процесі первинної соціалізації. Таким чином, ця ідентифікація про-

ходить на основі соціального інституту сім'ї [11, с. 178, 179].

Отже, саме родина впливає на формування та становлення особистості, розвиток її етнонаціональних пріоритетів, серед яких одним з основних є мовний ідентитет.

У сучасних умовах етнічна ідентифікація особистості відбувається і через мову. Мовне самовизначення може набувати різноманітних форм. Воно не обмежується монолінгвізмом. Як відомо, особистість може знати кілька мов. Навіть мовна самоідентифікація особистості може бути не монолінгвістичною, а білінгвістичною. У світі чимало людей, які мають дві рідні мови. Ідеться про так званих збалансованих білінгвів. Вони з дитинства опановують дві мови і знають їх однаково глибоко. Збалансовані білінгви формуються в національно-змішаних сім'ях, поліетнічному побутовому мікросередовищі або ж там, де соціально створені умови для виховання дитини з використанням двох мов [10, с. 53, 54].

Наявність впливової, багатой на виразові засоби державної мови формує національну свідомість, відіграє вирішальну роль у становленні національної (громадянської) ідентичності.

Найпомітнішою рисою культури населення досліджуваного регіону можна вважати домінування російської мови за повсюдного російсько-українського білінгвізму. Таке становище російської мови начебто суперечить відносному кількісному переважанню в етнічній структурі українців.

Дійсно, значна частина опитаних зізналася, що рідною вважає обидві мови. Респонденти зазначили, що користуються українською мовою лише за необхідності (на роботі чи в інституті). Здебільшого послуговуються російською мовою під час спілкування на роботі та з друзями, а вдома превалює горезвісний «суржик».

Доктор філологічних наук Л. Ставицька охарактеризувала суржик як своєрідну «напівмову», яка для освічених україномовних людей перетворилася на засіб мовної гри, а для мільйонів менш освічених є єдиною мовою. Проблема суржику в мовному просторі України — одна з найгострі-

ших. Близькість обох мов породжувала віддавна мовні сурогати і до сьогодні створює вкрай болючу проблему «засмічення» української мови русизмами й вульгаризмами [5, с. 262].

Причинами ситуації, що склалася за відсутності етномовної самоідентифікації, є: по-перше, багатомовна бездержавність і русифікація; по-друге, зниження престижу українськості внаслідок соціальних розчарувань; по-третє, втрата державою ініціативи в мовній політиці, невиконання закону про мови державними службовцями й елітою, протидія з боку певних політичних сил, відсутність належного фінансового та технічного забезпечення. Ці процеси стримують розвиток мови й не сприяють формуванню української політичної нації [3, с. 11].

Науковці стверджують про неповноту, недосконалість, недобудованість, недорозвиненість української мови, зумовлені вадами (відсутність стійких ідентитетів, національної ідеї) українського суспільства. О. Ткаченко довела, що «ця неповнота спричинена тим, що представники провідних вищих соціальних верств України постійно мовно й етнічно денаціоналізувалися панівними в Україні державами-загарбниками або ж винищувалися ними в разі їхнього “націоналізму”, тобто українського патріотизму, що великою мірою зберігається й дотепер» [8, с. 133].

Викликало суперечки питання мовної політики держави. Переважно опитані підтримують ідею впровадження двох державних мов. Не поступаються їм кількісно і поборники того, що державною мовою в Україні має бути українська мова.

Проте студенти не мають однозначної відповіді щодо результатів утілення в життя гасла «Дві мови — одна нація»: частина з них вагається з відповіддю, ще частина переконана, що цей факт нічого не змінить. Решта вважає, що твердження слугує чинником консолідації нації. Тому однозначної відповіді на поставлене питання отримати не вдалося.

Для подальшої розбудови державності необхідна плідна співпраця України з політичними партнерами. На сьогодні провідними є Російська Федерація та Європейський Союз.

Слобожани підтримують ідею встановлення тісних зв'язків із країнами Євросоюзу та приєднання нашої держави до союзу Росії та Білорусі. Також опитані підтримують зміцнення Україною власної незалежності. Були й такі, які стверджували, що «не вважають цю країну цілісною та незалежною» й оцінюють українсько-російську політику як нейтральну.

Представники студентської молоді також активно стежать за новинами суспільного життя в обох державах за допомогою телебачення, Інтернету та періодики. Існує думка, що українці та росіяни в державних ЗМІ відображаються правдиво.

Найскладнішими для респондентів виявилися останні питання, у яких необхідно було вказати позитивні та негативні риси українців і росіян. Більшість залишала їх без відповіді, були й такі, що не розділяли ці етнопонаціональні групи. Проаналізувавши отримані дані, можемо дійти висновку: як позитивні, так і негативні риси українців та росіян збігаються. Так, серед перерахованих позитивних рис переважає переконаність студентів у тому, що українці та росіяни дружні, щедрі, доброзичливі, гостинні, щирі, відкриті, порядні, товариські, працьовиті, чесні, відповідальні, сміливі, душевні. Також українцям властиві чистота духу, почуття гумору, патріотизм, любов до Бога, а росіянам — взаємодопомога, підприємливість, рішучість, винахідливість, упевненість у собі.

Серед негативних рис також багато спільних. Це такі, як: пиха, гордість, байдужість, пицтво, грубість, егоїзм, злість, заздрість, жадібність, хитрість, лінощі. Це можна виявити риси, притаманні виключно росіянам (зарозумілість, самовпевненість, сварливість, насмішкватість) та українцям (непунктуальність, недотримання слова, недовіра, зневага до рідної культури та мови, неосвіченість, сором'язливість).

Також серед негативних рис українців зазначено рису, яка може бути, на наш погляд, предметом палких дебатів. Це — націоналізм. Звернімося до визначення цього терміна.

Портал української мови та культури подає такі визначення:

«1. Ідеологія і політика в національному питанні, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок іншої, проголошення національної нетерпимості, розпалює національну ворожнечу.

2. Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів.

3. Рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва тощо; патріотизм» [13].

Етнічний довідник подає таке визначення цього поняття: «Націоналізм — це світоглядний принцип, притаманний передовим представникам народу, що виборює своє право на розбудову власної держави, тобто прагне перетворитися на націю. Для ХХ ст., особливо його другої половини, це широко розповсюджене явище, зумовлене крахом світової колоніальної системи. Головною в націоналізмі є ідея державності й незалежності, самостійності. Але держава — не самоціль, а форма й засіб організації повноцінного життя народу. Народ у свою чергу — це не тільки корінний етнос, але й усі етнічні меншини. І дійсний (а не змішаний із шовінізмом, з його намаганнями довести виключність та зверхність “своєї” зростаючої етнопонації) націоналізм обстоює право на державність усіх (як корінних, так і некорінних) етнічних угруповань народу. Коли мету перетворення певного народу на державну націю вже досягнуто, націоналізм тим самим остаточно виконує свою історично-конструктивну роль і від нього має залишитися лише патріотизм» [14].

Навіть ці визначення є суперечливими. Націоналізм розглядається як ідеологія та насилля, боротьба за незалежність. Але, зрештою, вони зводяться до того, що метою націоналізму є відстоювання, збереження та розвиток національних традицій, патріотизм. Це питання може бути окремим предметом розвідки. Ми лише хотіли зазначити, що в сучасному суспільстві ще не вироблено чітких сталих поглядів на ряд термінів. Саме через це згадане поняття

може розглядатися і як негативна риса, і як чинник становлення нації — патріотизм.

Останнє питання анкети присвячено з'ясуванню того, чи вважає респондент себе патріотом. На щастя, більшість студентів зазначили, що вважають себе патріотами України. Це дозволяє сподіватися, що українська нація, її звичаї та традиції не загубляться у віках, а набудуть належного рівня підтримки та розвитку і примножаться в майбутньому.

Отже, опитування студентської молоді Донецької та Харківської областей засвідчило, що територія перебуває частково під впливом російської культури. Але помітним є спрямування слобожан до традиційної української культури, української мови, церкви.

Таким чином, сучасний етап активізації етнічної ідентифікації українців відповідає процесам підвищення інтересу до джерел свого походження, що виявляється в різноманітних формах: від спроби відродити давні звичаї, обряди, фольклор та інші форми традиційної культури до намагання створити або відновити свою національну державність.

Переважно українські громадяни перебувають у стані «ідентифікаційної невизначеності». Основою такої кризи соціальної ідентичності є нечіткість перспектив українського

соціуму та обмежений спектр застосованих ідентифікаційних практик: нині в Україні здебільшого використовується ретроспективна модель, що ґрунтується на ідентифікації з власним минулим, і практика орієнтації «на інших» шляхом самоототожнення з «передовими» країнами [5, с. 14].

Слобожанська ідентичність виявляється як етнонаціональний регіональний різновид української ментальності, який формувалася під посиленням впливом ситуації прикордоння між землеробськими (українська, російська) і кочівницькими культурами, порівняно високим ступенем соціальної однорідності (початковий статус вільних людей), релігійної толерантності (за збереження основного православного обряду) [7, с. 5].

Завданням нашого покоління є відстоювання української етнічної території, запровадження на ній українських традицій, мови, культури. Саме подібні опитування сприяють об'єднанню народу, пошукові шляхів інтеграції суспільства до міжетнічних та міжнаціональних взаємин. Анкетування підтвердило, що зміни в будь-якому суспільстві можливі лише за умови співпраці не лише мешканців краю, але й широких кіл громадськості: науковців, політиків, особливо правлячої ланки держави.

1. *Вовканич С., Цапок С.* Українці забутого прикордоння: етносоціологічний аналіз по периметру України // Народознавчі зошити. – 1996. – № 5. – С. 273–278.

2. Етнічний довідник : у 3 ч. – К. : Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, 1997. – Ч. I : Поняття та терміни. – 1997. – 140 с.

3. *Іванов І. Ю.* Формування української політичної нації в сучасних умовах: проблеми і перспективи : автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2005. – 20 с.

4. *Ковальова Г. П.* Національна ідентичність та її формування в незалежній Україні в умовах глобалізації: культурологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. культурології. – Х., 2010. – 22 с.

5. *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні. – К., 2002. – 272 с.

6. *Скрипник Г. А.* Ідентичність та етнічно-ідентифікаційні процеси в Україні // Матеріали до української етнології. – 2005. – Вип. 5 (8). – С. 80–86.

7. *Титар О. В.* Культура Слобожанщини: проблеми національно-культурної ідентичності : монографія. – Х. : Райдер, 2006. – 240 с.

8. *Ткаченко О. Б.* Українська мова і мовне життя світу. – К. : Спалах, 2004. – 272 с.

9. *Шуба О. В.* Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). – К. : Криниця, 1999. – 324 с.

10. *Шульга М.* Людина не повинна бути засобом... Етнічна самоідентифікація особистості // Вісник Національної академії наук України. – 1997. – № 11–12. – С. 53–62.

11. *Щербак І.* Релігійні ідентичності та практики населення сучасної України // Матеріали до української етнології. – 2006. – Вип. 6 (9). – С. 175–182.

12. *Яськів Б. І.* Релігія в контексті генези української національної ідеї : автореф. ... дис. канд. філос. наук. – К., 1996. – 24 с.

13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.